

UÇMAĞA VARMAK
KİTABI

Editörler

Emine Gürsoy Naskali
Gülden Sağol Yüksekaya

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 415

Kapak
Minyatür / Onur Sönmez

Dizgîlîç Düzen
Hülya Aşkın

Baskı
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi No:8
Topkapı - İstanbul

Cilt
Bayrak Matbaası

İstanbul, 2009

ISBN 978-975-605-4208-47-0

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 0107-34-007408

Online Satış
www.kitabus.com

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sk. No: 54/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel:(0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks:(0212) 513 77 26

*Ahval-i Kıyamet Resimlerinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Hayat**

Bahattin Yaman**

Giriş

Ölüm ve kıyamet her dönemde güncelliğini korumuş, kıyametle ilgili birçok toplumda değişik fikirler ileri sürülmüş, farklı tarihler iddia edilmiştir. Hz. Muhammed bu konuda sık sık sorulara muhatap olduğu gibi Kur'an-ı Kerim de bu ilgiyi vurgulamaktadır. Allah, Hz. Peygambere bu tür sorular sorulduğunu vurguladıktan sonra kıyametin kopacağı zamanı ancak kendisinin bildiğini (Araf: 7/187; Nâziât: 79/42-44), kıyamet saatinin yakın (Ahzab: 33/63; Şûra: 42/17; İsrâ: 17/51) ve kesin (Kehf: 18/21; Tâhâ: 20/15; Hac: 22/7; Gâfir: 40/59; Câşiye: 45/32) olduğunu, ansızın geleceğini (Araf: 7/187; Enam: 6/31; Yusuf: 12/107; Hac: 22/55; Zuhruf: 43/66; Enbiya: 21/40) bildirmektedir. Türklerin de, diğer toplumlar gibi dünyanın sonu ve dünya sonrası hayatla yoğun olarak ilgilendiği görülmektedir. Hz. Muhammed'e atfedilen dünyanın yaşı ile ilgili bir rivayetin Osmanlı dünyasında endişeye yol açtığı görülmektedir. Bu rivayete göre dünyanın yaratılışı ile yok

---

* Katkılarından dolayı Hacettepe Üniversite Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi hocam Prof. Dr. Serpil Bağcı'ya teşekkür ederim.

** Yrd. Doç. Dr. Bahattin Yaman, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Sanatları Tarihi Bölümü.

oluşu arası yedi bin yıldır ve Hz. Muhammed son bininci yılında, yani dünyanın yaratılışının altı bininci yılında gönderilmiştir (Suyuti 1994). Hz. Muhammed'e atfedilen bu sözden dolayı, İslam dünyasında hicri 1000. yılda kıyametin kopacağı şeklinde bir inancın varlığı görülmektedir. Hicri 1000 yılı (1591/1592) yılı yaklaşırken III. Murad'ın kıyamet kaygısıyla birtakım önlemler aldırıldığı görülmektedir. Hicri 1000. yılın eşliğinde İstanbul'da meydana gelen iki büyük yangın, veba salgını ve 1589 yeniçeri ayaklanması bu beklentiyi iyice güçlendirmiştir. Halk arasındaki büyük endişe devam ederken Sultan Murad 1000 yılından önce tüm eyaletlerde geçen olayların kayda alınmasını emreder. H. 1000 geldiğinde kıyametin kopmadığı anlaşılınca herkes rahat bir nefes alır (Fleischer 1996: 137-138). *Ahval-i Kıyamet*, kıyamet endişesinin yaşandığı böyle bir ortamda yazılmış eserdir.

Ahval-i kıyamet kelime olarak kıyametin hâlleri, kıyametin durumları gibi anlamlara gelmektedir Eserin müellifi bilinmemektedir. Kıyamet öncesi ortaya çıkacak olayları, kıyamet alametlerini resimli olarak anlatan Türkçe metinlerin başında *Tercüme-i Miftah-ı Cifr el-Câmi*¹ gelirken, *Ahval-i Kıyamet* kıyamet ve ölüm sonrası hayatı tasvirli olarak anlatan yazma eserlerin başında gelmektedir. Metin (Yıldız 2002: 10) ve resim üslubu olarak 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen (Milstein 1990: 96; Tanındı: 13) eserde konular, yazarının da başında belirttiği gibi (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 2a) 36 başlık altında incelenmektedir:

1. Güneş ve yıldızlar
2. Tövbe kapısı
3. Deccal
4. Deccal'ın eşeği
5. İsa peygamber
6. Ye'cüc ve Me'cüc
7. Dabbetü'l-Arz
8. Meleklerin ademoğulları için ağlaması
9. İsrail'in sura üflemesi

¹ Kıyamet alametleri ile ilgili İslam kültürü ve resimler için bk. Yaman 2002.

10. Ölüm meleğinin kendi canını alması
11. Yerlerin ıssız kalması
12. Yer ve göğün duman ile dolması
13. Surun şekli
14. Burak
15. Hz. Muhammed'in kabrinden mahşere çıkması
16. Mahlukatın kabirlerden çıkması
17. Son hesap
18. Ejder yelinin çıkması
19. Minberlerin konulması
20. Cehennem
21. Mahşer
22. Ademoğullarının kelebek ve çekirgeye benzemeleri
23. Melek ve insanların saf tutmaları
24. Kürsüler
25. Alemler
26. Cennet ve cehennemden bulunduğu yer
27. Cehennem
28. Hesap verme
29. Kalemde hesap alma
30. Gökten amel defterlerinin yağması
31. Cennet rüzgârı
32. Cennet
33. Asilerin cehenneme sürülmeleri
34. Cehennemdeki azap çeşitleri
35. Cehennem ırmağı
36. Zakkum ağacı

Kütüphanelerde birçok resimsiz nüshasına rastlanırken eserin bilinen tasvirli üç nüshası vardır. Bunlar Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi 139, Berlin-Staatsbibliothek Ms. Or. Oct. 1596, Philadelphia-Free Library Rare Book Department, Lewis Ms. O. T4-T7'ye ka-

yıtlı yazmalardır. Philadelphia-Free Library'de *Ahval-i Kıyamet* 'in tam nüshası olmayıp ilgili eserin resimli nüshasından koparıldığı anlaşılan cennet ve cehennemle ilgili dört tasvir² yer almaktadır. Berlin ve Süleymaniye nüshaları eksiksiz olup metin olarak da aynıdır. Ancak kopya esnasında nâsihin, hattatın kelime ve yazım hatalarından kaynaklanan farklılıklara sıkça rastlanmaktadır.³ Berlin-Staatsbibliothek'de bulunan nüshasında 20 tasvire karşılık Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshasında 17 tasvir mevcuttur. Yazmalara göre resimlerin konusu ve sayfaları şu şekildedir.

	RESİM KONULARI	SK. Hafid 139	BSB Ms. Or. Oct. 1596	PFL Rare Book L Ms O T4-T7
1.	Güneşin batıdan doğması		7b	
2.	Gece gündüz meleği	8b		
3.	Deccal	11b	10b	
4.	Açlık çeken insanlar		14b	
5.	Deccal'ın Hz. İsa tarafından öldürülmesi	15b	15b	
6.	Ye'cüc-Me'cüc	18b	17a	
7.	Dabbetü'l-Arz	20a		
8.	Meleklerin insanoğlu için ağlaması	21a		
9.	İsrafil	22a		
10.	Azrail	23b		
11.	Hz. Muhammed'in Mekke'ye yolculuğu	28a		
12.	Mahşerde insanların ayakta beklemesi	32b	26b	
13.	Mahşerden güneşin insanlara çok yakın olması		27b	
14.	Hz. Muhammed, Ebu Bekir ve Ömer		28a	
15.	Meleklerin saf durması		29b	
16.	Mahşerde arş ve sadaka gölgesi		30a	
17.	Mahşer günü insanların kaçışması		31a	
18.	Saf tutan melekler	34b	32a	
19.	Secde ve dua eden melekler	35b		

² İlgili resimler için hocam Prof. Dr. Günsel Renda'ya teşekkürü borç bilirim.

³ Nüsha farkları için bk. Yıldız 2002: 196-234.

20.	Mahşerde kurulan kürsüler	36a	33a	
21.	Mahşerde insanların sancaklar altında toplanması		34a	
22.	Hesap veremeyenlerin hâli	38b	35a	T6
23.	Hesabın şiddetli oluşu		36b	
24.	Hesabın şiddetli oluşu		38b	
25.	Göklerden amel defterlerinin inmesi	43b	42b	T4
26.	Cennet	50b	49a	T7
27.	Cehenneme götürülme		51b	
28.	Cehennem	55a	57b	T5

Ahval-i Kıyamet metninde konular 39 başlık altında incelenmesine karşın her konuda resim bulunmamaktadır. Farklı konuların resimlenmesi, sahnelenen konularda da belli bir ölçünün olmadığını göstermektedir. Çalışmada resimlenen tüm konuların irdelenmesi yerine ölüm ve ölüm sonrası hayatın önemli aşamalarının gösteren resimler incelendi.

I. Azrail

Eserde varlıkların canının alan melek olarak bilinen Azrail'in şekli ile ilgili açıklama olmayıp şu rivayete yer verilmektedir: Ölüm meleği Beytü'l-Makdes'e gelir ve sahra taşı üzerine oturup Allah'tan ferman gelmesi için gözünü göğe dikerek oturup beklemeye başlar. Ferman gelir: "Ey ölüm meleği sağ elini arşa doğru uzat sol elini toprak altına koy. Ne kadar mahluk varsa tümünün canını al. Yerde ve gökte kimse kalmayınca kadar canları al. Yalnızca Cebrail, Mikail, İsrail melekleri ve ölüm meleği olarak kendinin canını alma." Haktan kendi canını alması için bir nida daha gelir. Ölüm meleği cennet ile cehennem arasına gelip bir kanadını yatak, diğer kanadını örtü yapar ve sağ elinin parmağını gözüne sokarak kendi canını alır. Can verirken büyük bir çığlık atar. İnsanlar ölmemiş olsaydı bu çığlıkla helak olurlardı. Azrail bu sırada şöyle bir serzenişte bulunur: Ey Rabbim eğer ölümün bu kadar ağır olduğunu bilseydim senden özür diler hiç kimsenin canını almazdım. (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 22b-23b)

Resimde geleneksel melek kalıbına uygun olarak kanatlı ve taçlı figür betimlemesi söz konusu olup meleğin parmağını gözüne sokarak

canını alması sahnelenmiştir. Metinde yatarak canını alması geçerken resimde olay ayakta gerçekleşmektedir. İnsanlar arasında ürpertici bir melek olarak düşünülen Azrail'in sevimli bir yaratık olarak resmedilmesi dikkat çekicidir.

Resim 1: Azrail'in kendi canını alması. SK, vr. 23b

II. İsrail

İsrail, İslam kültürüne göre kıyamet gününü sur denilen bir çeşit boruya üfleyerek başlatmakla sorumlu melektir. *Ahval-i Kıyamet*'te Hz. Peygambere atfedilen rivayete göre surun şekli büyük baş hayvan boyunu gibidir. Yarısı altından yarısı gümüşten olup dört budağı vardır. Birinci budağı 'arş altında dur', ikinci budağı 'yerin yedi kat altında dur', üçüncü budağı 'mağribde dur' ve dördüncü budağı 'meşrikda dur' demektir (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 25b). Metinde İsrail'in suru üfleme zamanı şöyle tarif edilmektedir: Rivayete göre gökten ye-

re yarısı ateş yarısı kar olan bir melek iner. Ateşin karı eritmediği gibi kar da ateşi söndürmemektedir. Bundan yedi gün sonra, insanlar işle-riyle uğraşırken İsrafil suru üfler. Halk aşağı yukarı bakar ama bir şey göremez. Korkudan hamile kadınlar düşük yaparken emziren kadınlar çocuklarını bırakırlar. İsrafil ikinci kez sura üflediğinde Allah'ın dile-diği hariç yerde gökte ne varsa tamamı ölür (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 21b-22b). İnsanların ölümü ile İsrafil'in görevi bitmez, üçüncü defa sura üflemesi gerekir: Hak Teala İsrafil'e üçüncü kez sura üflemesini emreder. İsrafil üçüncü kez sûra üflediğinde tüm insan, cin, kurt kuş ve yerde gökte yaratılmış ne varsa tamamı dirilir (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 29a).

İsrafil meleği de genel melek kalıbına uygun olarak betimlenmiş-tir. Metinde belirtilen surdaki dört budak, resimde sesin dört çıkış bö-lümü olarak tasvirlenmiştir.

II. Mahşer

Mahşer kelime olarak toplanma yeri anlamına gelip İslam kültürüne göre kıyametin kopmasından sonra insanların hesaplarının görüleceği toplanma yeri ve zamanıdır. Burada, insanlar dünyada yapmış oldukları faaliyetlere göre değerlendirilir ve daha sonra cennet ya da cehennemden birine gönderilir. *Ahval-i Kıyamet*'te mahşerle ilgili birçok rivayete yer verilmektedir. Yazmalardaki resimlerin çoğunluğu mahşerle ilgilidir.

Mahşer insanoğlu için sıkıntılı bir safhadır. Eserde de bu sıkıntılara dikkat çekilmektedir. Ancak dünyada iken iyi işler yapan insanlar için sıkıntıyı hafifletici durumların olacağına da işaret edilmektedir.

1. Güneşin Bir Mızrak Boyu Yaklaşması

İslam kültüründe sıkça vurgulanan mahşer anlatımlarından biri, güneşin bir mızrak boyu insanlara yaklaşacak olmasıdır. Eserde de bu konuya dikkat çekilmiştir. Hz. Muhammed'e atfedilen rivayete göre Allah güneşe emreder ve güneş yere bir mızrak boyu kadar yaklaşır. Münafıkların beyni kazan gibi fokur fokur kaynar. Münafıklar günün şiddetinden o kadar terlerler ki ter suları bazılarının dizlerine kadar çıkar, bazılarının ise boyunu aşar. Herkes günahı kadar azap ve işkence çeker (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 30b).

Resimde güneşin yakınlığı ve ter sularının yükselmesi canlandırılmıştır. Bir kısım ter sularına gömülürken, iyi insanlar olarak resimlenmiş iki kişi suyun yüzeyindedir.

2. Mahşerde İnsanların Ayakta Beklemesi

Mahşer sıkıntılarının biri de ayakta beklemektir. Rivayete göre insanlar mahşerde toplanır ve bin yıl ayakta dururlar. Sağ ve sol tarafları sıcaklıktan yanar. O gün arş ve sadaka gölgesinden başka gölge yoktur. Kim inanarak 'La İlahe İllallah Muhammedün Resulullah' derse arş gölgesinde olur. Asi kullar ise gölgesiz yerde sıcakta bin yıl kalırlar. Allah nida eder ve cehennemlikler cehenneme, cennetlikler cennete konulur (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 32a-32b).

Resim 3: Mahşerde güneşin yaklaşması. BSB, vr. 27b

Konu ile ilgili Berlin ve Süleymaniye nüshalarında birer resim bulunmaktadır. Süleymaniye nüshasındaki resimde güneş altında bekleyen insanlar canlandırılmıştır. Bazı insanlar beyaz, bazıları siyah olarak resmedilirken bazıları da İslam resim sanatında kutsal kişileri belirleyen halelerle betimlenmiştir. Berlin nüshasında ise güneşin yakınlığı ve arş gölgesinin de ayrıca resimlendiği görülür. Arş gölgesi bir meleğin elinde tutmuş olduğu örtünün gölgesi olarak canlandırılmıştır.

Resim 4: Mahşerde insanların ayakta beklemesi. SK, vr. 32b

Resim 5: Mahşerde insanların ayakta beklemesi ve arş gölgesi. BSB, vr.30a

3. İnsan Ve Meleklerin Saf Tutması

Eserde peygamberler ve ümmetlerinin mahşerdeki durumlarına da atıflar vardır. Hz. Muhammed'e atfedilen rivayete göre o gün tüm mahlukat iki yüz yirmi saf olacak. Bunlardan seksen safı Hz. Muhammed'in ümmeti, geri kalan yüz kırk safı diğer peygamberlerin ümmetlerinin safı olacaktır. Ayrıca o gün tüm melekler doğudan batıya değin uzanan yedi saf oluştururlar. Bunlardan kimi tesbihatta bulunur, kimi tekbir getirir, kimi rükua eğilir, kimi secde eder (*Ahwal-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 33b-34a).

Berlin nüshasındaki iki resimde de insanların ve meleklerin saf tutması canlandırılırken Süleymaniye nüshasında meleklerin saf durumları betimlenmiştir.

Resim 7: Mahşerde meleklerin saf tutması. SK, vr. 34b

4. Kürsüler

Eserde ele alınan bir diğer konu da Peygamberlerin mahşer günündeki konumlarıdır: O gün arş gölgesinde Hz. Muhammed için nurdan bir kürsü, üç kürsü sağında, üç kürsü solunda, üç kürsü önünde kurulur. Sağındaki üç kürsüde Adem, İbrahim ve Zekeriyya peygamberler oturur. Solundaki üç kürsüde ise Ebu Bekir, Ömer ve Osman; önündeki üç kürsüde İsa peygamber ile Ali ve Hamza oturur (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 35a-36a).

Berlin nüshasında yer alan resimde, figürler metindeki konumlara göre yerleştirilmiştir. Ortada Hz. Muhammed, sağında halelerinde peygamber olduğu anlaşılan üç figür, solunda üç figür, önünde ise biri haleli üç figür yer alır. Benzer bir canlandırmanın yapıldığı Süleyman-

niye nüshasında farklı olarak öndeki kürsülerde oturan İsa peygamberin halesi bulunmamakta ve Hz. Muhammed'in baş kısmının, yüzü kapatılarak betimlendiği görülmektedir.

Resim 8: Mahşerde kurulan kürsüler ve sahipleri. BSB, vr. 33a

Resim 9. Mahşerde kurulan kürsüler ve sahipleri. SK, vr. 36a

5. Sancaklar

Eserde ümmetin çeşitli sınıflara ayrılarak Hz. Peygamberin önde gelen arkadaşlarının tutmuş oldukları sancakların altında toplandığı görülmektedir. Metne göre Hz. Muhammed'in on sancağı olur. Birinci alem Ebu Bekir elinde, ikinci sancak Ömer elinde, üçüncü alem Osman elinde, dördüncü alem Ali elinde, beşinci alemi Muaz elinde, altıncı sancak Abdullah b. Mesud elinde, yedinci sancak Bilal elinde, sekizinci sancak Hamza elinde, dokuzuncu sancak Ebu'd-Derda elinde, onuncu sancak Ebu Zerr'in elinde olur. Doğru söyleyenler Ebu Bekir'in tuttuğu sancak altında, edepli olanlar Ömer'in tuttuğu sancak altında, hayalî olanlar Osman'ın tuttuğu sancak altında, cömertler Ali'nin tuttuğu sancak altında, alimler Muaz'ın tuttuğu sancak altında, müezzinler Bilal'in tuttuğu sancak altında, dervişler Hamza'nın tuttuğu sancak altında olurlar (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 36b).

Berlin nüshasında yer alın resimde, metinde de belirtildiği gibi on sancak ve sancakların altında kalabalık bir grup bulunmaktadır. Sancakların her birinin farklı renkte olması dikkat çekmektedir.

6. Göklerden Amel Defterlerinin Yağması

İslam kültüründe ahiret konusunda yoğun olarak işlenen konulardan birisi de amel defterinin verilmesidir. Bu kültüre göre insanların iyi ve kötü davranışlarının yazıldığına inanılan amel defteri kişinin sağ eline verilirse o kişi kurtulur, sol eline verilen kişi ise ceza görür. Eserde bu hususa dikkat çekilmektedir: Hz. Muhammed'e atfedilen rivayette göre Mahşer günü göklerden amel defterleri yağar. Kiminin sağ eline ak amel defteri, kiminin sol eline kara amel defteri gelir. Mahlukat, her yerde bin yıl olmak üzere, beş durakta perişan bir şekilde kalır. Hz. Ali'ye atfedilen rivayete göre Kiramen Katibin'in yazdığı defterler tomar şeklinde olup iyi işler yapan kişilerin bu defterleri ak olur ve sağ ellerine verilir. Bunların hesabı kolay olur, bir saat içinde biter ve bu kişilerin yüzleri nurlu olur. Kimin amel defteri ak olursa sonunda her türlü beladan kurtulur. Amel defterini açıp okur ve sevinir ve 'E dostlar, gelin görün, amel defterimde ne taatlar var!' diye nida eder. Amel defteri sol eline verilenlere ashabü'l-meş'eme denir ki bunlar cehennemlik olanlardır. Amel defterleri kapkaradır ve kendileri hor ve hakir durumdadırlar. İçinde işledikleri her türlü günah vardır (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 43a-44b).

Konu her üç yazmada da resimlenmiştir. Resimlerde siyah ve beyaz tomar şeklindeki kâğıtlar, beyaz ve kararan insanlar ortak özelliklerdir. İlave olarak güneşin yakınlığı ve ter suların yüksekliği Süleymaniye nüshasında görülürken, Philadelphia nüshasında ter suları içinde boğulmak üzere olan tipler dikkat çekmektedir.

Resim 11: Mahşerde amel defterlerinin yağması. BSB, vr. 42b

Resim 12: Mahşerde amel defterlerinin yağması. SK, vr. 43b

Resim 13: Mahşerde amel defterlerinin yağması. PFL, T.

IV. Cehennem

Cehennemle ilgili açıklama ve rivayetler *Ahval-i Kıyamet*'te önemli yer tutar. Rivayetin birinde cehennem bir anlamda devasa bir canavara benzetilmiştir. Bu rivayete göre, cehennemın dört ayağı vardır. Bir ayağından diğer ayağına olan mesafe beş yüz yıllık yoldur. Cehennemın bin başı vardır ve her başında bin yüz, her yüzünde bin ağız, her ağzında iki yüz bin dudak vardır. Alt dudağıyla üst dudağı arası beş yüzyıllık yoldur. Her ağzında her biri Uhud dağı büyüklüğünde yüz bin diş vardır. Her başında yüz bin zincir, her zincirde yüz bin halka vardır (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 36b-37a).

Bir başka rivayette cehennemın yedi perdeden oluştuğı bildirilmektedir. Birinci perdede zina edenler, bin yıl kızgın ateşte yanarlar daha sonra cehenneme girerler. İkinci perdede hayasızlar, bin yıl kızgın ateşte kalırlar sonra cehenneme girerler. Üçüncü perdede ana ve ata hakkını yerine getirmeyenler, bin yıl ateşte kalır daha sonra cehenneme giderler. Dördüncü perdede kız ve erkek evlatlarına iyi davranmayanlar, bin yıl azap görürler sonra cehenneme giderler. Beşinci per-

dede kul ve hizmetçilerine iyi davranmayanlar, bin yıl azap görürler akabinde cehenneme giderler. Altıncı perdede akraba ve komşu haklarını yerine getirmeyenler, bin yıl azap gördükten sonra cehenneme giderler. Yedinci perdede toplumun hakkını yiyenler, onlara zulmedenler, bin yıl azap gördükten sonra cehenneme girerler (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 38b-40a).

Başka bir rivayette cehennemdeki azap çeşitlerinden bahsedilmektedir. Rivayete göre Mirac gecesinde, kapkara yüzlü, kedi gözlü, uzunluğu beş yüz yıllık yol mesafesinde olan Mehayil adlı melek Hz. Muhammed'e cehennemi gezdirir. Birinci yerin uzunluğu yüz yıllık olup içindekilere çeşitli şekillerde azap edilir. İkinci yerde cehennemliklere azap etmek için zincir ve kelepçeler gizlidir. 'Nar' adlı üçüncü yerin içi ateş, akrep, yılan ve çıyan doludur. 'Melut' adlı dördüncü yerin içi ise kibrit doludur. Beşinci yerin adı 'Siccin' olup içi kâfir ve münafıklarla dolu olup sürekli azap ederler. 'İcin' adlı altıncı yer ateş denizidir. Çeşitli azapların bulunduğu yedinci yerin adı ise 'Sakar'dır (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 53a-b). Konunun devamında cehennem kapısı ve kapıdaki görevli meleklerden bahsedilmektedir: Cehennem kapısı karanlık geceden daha kara ve demirdendir. Bir kapısından diğer kapısı yüz yıllık yol mesafesindedir. İlk kapısının adı Safhayil olup kapıcısının adı Mahayil'dir. Eli altında yetmiş bin zebani vardır. İkinci kapının adı Laza, kapıcısının adı Tufayil'dir. Eli altında yetmiş bin zebani vardır. Üçüncü kapının adı Hatama, kapıcısının adı Sentatayil'dir. Eli altında yetmiş bin zebani vardır. Dördüncü kapının adı Sakar, kapıcısının adı Şemtayil'dir. Eli altında yetmiş bin zebani vardır. Beşinci kapının adı Sa'ir, kapının adı Tabtayil'dir. Eli altında yetmiş bin zebani vardır. Altıncı kapının adı Cahim, kapının adı Tufayil'dir. Eli altında yetmiş bin zebani vardır. Yedinci kapının adı Gayya, kapıcısının adı Malik'tir. Eli altında yetmiş bin zebani vardır. Belirtilen zebanilerin yüzleri kapkara, gözleri kedi gözü gibidir. Ağızlarından ve burunlarından alev saçarlar. Hak Teala cehennemde Celib ve Belib adlı iki canavar yaratmıştır. Celib aslan suretli erkek, Belib kurt suretli dişidir. Her ikisinin boyu beş yüz yıllık yol mesafesindedir. Her gün çiftleşirler. Bu çiftleşme sonucunda cehennemi dolduran yılanlar Ce-

lib'in kuyruğundan dökülür (*Ahval-i Kıyamet* SK Hafid 139, vr: 54a-55a).

Cehennemi tasvir eden resimlerde aslan suretli Celib ve kurt suretli Belib adlı canavarlar ön plana çıkmaktadır. Konu ile ilgili Berlin nüshasındaki resim mahşer günü insanların kaçışmalarının anlatıldığı bölümde yer alır. Resimdeki ayrıntılara dikkat edildiğinde sahenin cehennem olduğu anlaşılmaktadır. Resimlerde Belib ve Celib adlı canavarlar, cehennemliklere çeşitli şekillerde azap etmektedir. Süleymaniye nüshasında Celib elindeki mızrakla cehennemlikleri şişlerken Belib ise ağızıyla parçalamaktadır. Berlin nüshasında Celib elindeki alev toplu sopayla vururken, Belib alev püskürtmektedir. Philadelphia nüshasında iki canavar da cehennemlikleri ateşe atmaktadır.

Resim 15: Cehennem. BSB, vr.31a

Resim 16: Cehennem. PFL, T. 6

V. CENNET

Eserde cennetle ilgili ayrıntılar diğer konularla kıyaslandığında çok az yer tutmaktadır. Konu ile ilgili Hz. Muhammed'e atfedilen iki rivayete yer verilmektedir. Bu rivayetlerden birine göre cennete Nahiyeye adı verilen nurdan yaratılmış bir yel eser. Bu rüzgârla müminlerin yüzleri nurlanır, cennet ağaçları birbirine dokunur ve budaklarından tesbihat duyulur. Cennette ne kadar köşk varsa kapıları ve manzaraları açılır. Hurilerin başörtüleri dalgalanır. Cennette misk ve amberden tepeler vardır, kokusu müminleri rahatlatır. Burada müminlere bir yıl bir gün gibi kısa gelir. Bir diğer rivayete göre ise cennet içinde çayırlar ve gana denilen, cennet ehlinin davarları olan canavarlar vardır. Bunlar cennette otlanırlar.

Resimlerde yeşillik, köşk ve kadın görünümlü huriler vurgulanmaktadır. Süleymaniye nüshasında ilave olarak nehir betimi yer alır. Tasvirlerdeki canlılık mevsim olarak baharı hatırlatmaktadır.

Resim 18: Cennet. BSB, vr. 49a

Resim 19: Cennet. PFL, T. 7

Değerlendirme

Kıyametin ve kıyamet sonrasını bir bütün olarak ve resimlerle ele alan *Ahval-i Kıyamet* yazmaları dönemin halk kültürünü yansıtmaya bakımdan önemlidir. Eserde ve resimlerinde dinî gerçeklerden öte daha çok halk kültürü yansıtılmaktadır. Anlatımlarda Kur'an-ı Kerim'e atıflar yapılmasına karşın ayet yorumlarında ve Hz. Muhammed'e atfedilen rivayetlerde dinî doğru olarak onaylanmayan birçok ayrıntı vardır.

Eserde temelde kıyamet üç aşamada ele alınmıştır: Kıyamet öncesi işaretler, kıyametin gerçekleşmesi ve kıyamet sonrası hayat. Ancak bu konular ele alınırken bazen olayların İslam kültüründe kabul edilen gerçekleşme sırası göz önüne alınmamıştır. Sözelimi cehennemle ilgili konulardan sonra, insanların cennete ya da cehenneme gönderilmesinden önce gerçekleşecek olan mahşer sahnelerine yer verilmiştir.

Kıyamet sonrası resimlerde figürler çoğunlukla çıplak olarak sahnelenmiştir. Ancak bazı resimlerde bu genel kalıba uyulmadığı görülmektedir. Peygamberler, cennetlikler ve sancak altında toplananlar elbiseli olarak tasvir edilmiştir. Ancak bu resimler dışında tasvirlerdeki metin ve resim ilişkisinin genel anlamda birbiriyle uyumlu olduğu görülmektedir. Ressam konuyu canlandırırken metindeki açıklamaları göz önünü almıştır.

Kaynaklar

- Fleischer, Cornell H. (1996). *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- İnalçık, Halil (2000). "İkinci Bin'de Türkler" *Doğu Batı*. Yıl: 3, Sayı: 10, Şubat, Mart, Nisan.
- Milstein, Rachel (1990). *Miniature Painting in the Ottoman Baghdad*. U.S.A.-Costa Mesa, Mazda Publishers.
- Suyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr (1994). *El-Hâvî Li'l-Fetâvi*. C. II, Beyrut: Dârü'l-Fikr, s. 105-107.
- Tanırdı, Zeren. *Siyer-i Nebi İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı*. Byy. Hürriyet Vakfı yayınları.

- Yaman, Bahattin (2002). *Osmanlı Resim Sanatında Kıyamet Alametleri: Tercüme-i Mißtâh-ı Cifr el-Câmi ve Tasvirli Nüshaları*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora tezi.
- Yıldız, Osman (2002). *Ahval-ı Kıyamet: Giriş İnceleme Metin Dizinler*. Şule Yayınları, İstanbul.